

Rådsbevægelsen i Nordslesvig 1918-20

Af Dorrit Andersen

Indledning

Kieleropstanden og dens følger

Om morgenen den 4. november 1918 valgte marinesoldaterne i Kiel et soldaterråd, 40.000 soldater var i oprør, og den røde fane hejstes over slagskibene.

Den første verdenskrig havde nu varet over fire år, og krigstrætheden var udbredt i befolkningen. Imidlertid havde flådeledelsen lagt hemmelige planer om at sende flåden til søs i slutningen af oktober for at udkæmpe et afgørende og måske selvmorderisk slag mod den engelske flåde. Men matroserne på flere krigsskibe i Wilhelmshaven gættede admiralernes hensigter og gjorde mytteri. Flådefremstødet måtte opgives. Mere end tusinde mytterister blev arresteret og sendt til militærfængsler i Kiel for at blive stillet for en krigsret. I Kiel bredte oprøret sig videre. Soldaterne forlangte deres fængslede kammeraters frigivelse, og efter flere dages uroligheder valgtes så et soldaterråd, der skulle overtage magten.

Oprørsbevægelsen blev nu ført langt ud over sit oprindelige formål, fangebefrielsen, og forandrede sig til en omstyrtelsesbevægelse, der endte med afsættelse af de militære befalingsmænd og soldaterrådets magtovertagelse. Også byens arbejdere sluttede sig til bevægelsen. De dannede et arbejderråd, og bevægelsen havde hermed fået en utvetydig politisk karakter — forbilledet for rådene fandtes i den russiske 1917-revolutions sovjetter. Fra Kiel bragte soldater oprørsparolen videre, og bevægelsen omfattede i løbet af få dage hele landet. I de første dage lå initiativet hos soldaterne. Derefter blev der mere og mere tale om en fælles aktion af soldater og arbejdere.

Kielerrevolten satte den udvikling i gang, der beseglede kejserdømmets skæbne. Om aftenen den 9. november udråbtes den tyske

republik, der fik socialdemokraten Ebert som rigskansler. Den nye regering sammensattes af repræsentanter for de to socialdemokratiske partier, flertalssocialisterne (SPD) og de uafhængige (USPD). USPD var blevet grundlagt i 1917 af oppositionelle socialdemokrater i protest mod SPD's voksende nationalisme og samarbejde med de borgerlige partier.

Flertalssocialisterne og en del af de uafhængige mente, at revolutionens mål var nået med magtovertagelsen den 9. De havde nok i en borgerlig-demokratisk revolution og ønskede ikke dyberegående samfundsændringer. Derfor måtte de betragte rådene som et overgangsfænomen, indtil de styrende organer var blevet nyvalgt efter den almindelige og lige valgrets principper. Men flertallet i USPD ønskede en forsigtig socialisering og en forfatning, hvor rådssystemet på en eller anden måde var indbygget som en ligeberettiget faktor i forfatningen ved siden af parlamentet. Disse uoverensstemmelser mellem regeringspartierne bidrog til, at USPD-repræsentanterne 29. december trådte ud af regeringen, som så blev en ren SPD-regering.

En venstrefløj i USPD, spartakisterne, ønskede at gå endnu længere. Rådene skulle være det bærende element i forfatningen i et socialistisk Tyskland. Den 30. december havde spartakisterne forladt USPD og stiftede Tysklands kommunistiske parti (KPD), der ikke fik held med at føre revolutionen videre. Fra januar 1919 rådede der borgerkrigslignende tilstande i store dele af Tyskland, hvor SPD-regeringens militær nedkæmpede de revolutionære.

Regeringens politik betød, at rådene ved midten af 1919 havde mistet det meste af deres indflydelse. Denne proces lettedes af, at SPD fra begyndelsen havde været i flertal i arbejdsrådene.¹

Rådsbevægelsen i Slesvig-Holsten

I Kiel var bevægelsen hurtigt kommet under SPD's ledelse. Den 4. november var rigsdagsmanden Gustav Noske blevet sendt til Kiel som repræsentant for partiet. Da soldaterne savnede en ledelse, var det let for Noske at blive valgt til formand for soldaterrådet den 5., og den 6. november blev han valgt til guvernør for provinsen Slesvig-Holsten. Den 7. november udsendte arbejder- og soldaterrådet i Kiel et opråb til Slesvig-Holstens befolkning om at oprette råd i alle byer og overtage den politiske magt. Denne parole blev

fulgt i hele landsdelen. Noske fulgte rådsdannelsen nøje for at kunne holde bevægelsen under kontrol. Det lykkedes for ham. Revolutionen forløb uhyre fredeligt de fleste steder.

Arbejder- og soldaterrådene i provinsen organiserede sig på den måde, at de på en konference midt i november valgte Kielerrådet som en provisorisk provinsialregering, altså som centrum for den politiske organisation. På en ny konference 12. december i Neumünster vedtoges en organisationsstatut for rådene i Slesvig-Holsten. Den provisoriske regering skulle afløses af det såkaldte Volksrat på seks mand. Rådene i Flensborg, Neumünster, Itzehoe og Eckernförde valgte hver ét medlem hertil, rådet i Kiel to.

Men oprettelsen af den provisoriske regering og Volksrat betød ikke udskiftning af det gamle embedsapparat. Som det blev tilfældet i hele Tyskland, blev der udpeget tilforordnede til at kontrollere forvaltningen ved de forskellige embedssteder, der bevaredes uændrede. Den 11. november havde Kielerrådet således indsat den socialdemokratiske redaktør Eduard Adler som tilforordnet ved regeringspræsidenten i Slesvig. Det blev i praksis Adler, der fik overopsynet med de lokale arbejdsråd.²

Bevægelsens organisation i Nordslesvig

Oversigt over udviklingen

Revolutionen i Nordslesvig fulgte det forløb, der var typisk for Tyskland som helhed. Først revolterede soldaterne ved de forskellige garnisoner, begyndende med garnisonerne i de fire største byer Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder. Efter et par dages forløb oprettedes arbejdsråd, der i samarbejde med soldaterrådene overtog kontrollen med forvaltningen og indsatte tilforordnede ved embedsmændene. Soldater- og arbejdsrådene dannede så fælles forretningsudvalg og desuden overordnede forretningsudvalg for de fire kredse. Eksistensen af arbejder- og soldaterråd er konstateret i følgende byer: Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder, Toftlund, Vojens, Løgumkloster, Højer, Skærbæk og Høruphav. Rene soldaterråd fandtes i Rødding, Lintrup, Rødekro og Årø sund, rene arbejdsråd i Augustenborg, Nordborg og Egersund.³ Sandsynligvis er denne fortegnelse ikke engang udtømmende. Det er rådene i de fire største byer, der er bedst kendt, og den følgende fremstilling koncentrerer sig derfor om dem.

Foruden arbejder- og soldaterrådene oprettedes de såkaldte landarbejder- og bonderåd i landdistrikterne. De skal omtales i et særskilt afsnit.

Soldaterrådene

Bortset fra Sønderborg fulgte revolutionen i Nordslesvig det samme mønster. Der oprettedes soldaterråd i Åbenrå 6. november under ledelse af overmatros Melzer, i Tønder den 5. og 6. under ledelse af overmatros Alexander Leppert og i Haderslev den 7. ledet af Feldwebel Guthke.⁴ Det gik hurtigt og modstandsløst. I Tønder kunne Leppert berette med stolthed, at det kun havde taget ham 3¹/₂ time at gennemføre nyordningen. Men det havde også været på høje tid »at løfte Tønder op af elendighedens sump . . .«⁵

Hejsningen af den røde fane blev revolutionens mest iøjnefaldende manifestation over for civilbefolkningen. På kasernerne stillede soldaterne efter parolen fra Kiel forskellige krav til officererne: en vidtgående demokratisering skulle gennemføres i hæren, officererne skulle anerkende soldaterrådets myndighed, og de måtte ikke bære skydevåben. I Haderslev skal officererne have nægtet at gå ind på disse krav; men de fik lov til uantastet at rejse fra byen som civilpersoner.⁶ Kort efter oprettelsen søgte rådene om at blive anerkendt af Kielerrådet og om at få tilsendt yderligere instrukser derfra, og i det hele taget virkede de i nær forbindelse med bevægelsens centrum i Kiel.⁷

Als som republik?

De berømteste begivenheder under revolutionsdage i Nordslesvig fandt sted i Sønderborg-soldaterrådets første dage, der gang på gang er blevet skildret og diskuteret i modsætning til den øvrige del af rådsbevægelsen i Nordslesvig. Disse begivenheder skal derfor behandles udførligere her, end deres betydning for helheden egentlig kan berettige.

Soldaterrådet i Sønderborg oprettedes 6. november og lededes til 9. november af marinesoldaten Bruno Topff, en 32-årig skræddersvend fra Potsdam. Ligesom rådene andre steder erklærede Sønderborg-rådet at have overtaget den offentlige magt og garanterede for opretholdelsen af ro og orden.⁸ Der udstedtes forbud mod eksport af levnedsmidler fra øen, således at den strenge levnedsmiddelratio-

nering kunne ophæves. Dette forbud betød også, at de levnedsmiddelleverancer, som Als ligesom de øvrige landdistrikter var forpligtet til at yde til andre dele af riget, ophørte. Dette var ikke enestående for Als. Flere steder i Slesvig-Holsten glemte soldaterråd solidariteten med det øvrige land og indførte transportforbud for levnedsmidler, formodentlig for at opnå popularitet hos lokalbefolkningen og i hæren.' Den 8. blev *Sonderburger Zeitung* pålagt rådets censur med henvisning til, at avisen fuldstændig skulle stille sig i den nye bevægelses tjeneste.¹⁰

Befolkningen vidste ellers ikke meget om, hvad der foregik. Men man kunne dog se Topff køre rundt i landråd Schönbergs privatautomobil, der var rekvireret til formålet.¹¹ Rygterne gik. Det fortælles, at en del danske borgere troede, at Topff havde udråbt Als til republik med sig selv som præsident, og at man derfor overvejede betimeligheden af at sende gesandter fra Als til Danmark for at forsikre om det danske borgerskabs loyale holdning.¹² Men der findes intet samtidigt vidnesbyrd om, at Topff betragtede sig selv som præsident over en republik Als — først 48 år efter revolutionsdagene har der meldt sig et øjenvidne til selve proklamationen.¹³ Hans udsagn står helt alene. Første gang Topff i det skriftlige kilde-materiale kaldes »præsident for republikken Als« er, såvidt det kan konstateres, i nekrologen over ham i *Dybbøl-Posten* 12. november 1920. Og denne opfattelse har dannet tradition. Som den første har Kaj Rolfsen Nissen i *Sønderjyske Årbøger* 1965 sat spørgsmålstegn ved traditionens pålidelighed. Han mener, at Topff nok »overskred sine beføjelser«, men at han ikke tænkte på at gøre sig til præsident over Als.¹⁴ Denne teori synes at bygge på ræsonnementet, at hvis Topff havde villet være præsident, så havde det også stået i aviserne i revolutionsdagene. Men det er naturligvis et altfor snævert grundlag at konkludere på, så meget mere som væsentlige kildesteder ikke er inddraget i undersøgelsen.

Lad os først se på, hvad Topff selv skriver i 1919 i et forsvar for sin virksomhed i revolutionsdagene: »Jeg har i sin tid handlet som idealist, ene og alene som sådan har jeg overtaget ledelsen af 4-5000 mand ... Da ... vort fædreland i dette frygtelige kaos truede med at hjemfalde til anarkiet, da var også jeg én af dem, der først havde mod til at lægge bånd på en vild og delvis tøjlesløs masse. Her i Sønderborg gjorde jeg det helt alene.«¹⁵ Det ideelle

skær, Topff kaster over sine motiver, tilslører ikke hans indrømmelse af at have handlet selvrådigt og på egen hånd. Når han omtales i *Sonderburger Zeitung* i 1919, er det som »tidligere diktator i Sønderborg«. ¹⁶ Endelig skriver Gustav Noske i sine erindringer fra 1920 om Topff, »at han ville regere øen Als alene . . .«. ¹⁷ Det må herefter anses for godtgjort, at Topff har forsøgt at regere diktatorisk, og altså har betragtet sig selv som mere end blot leder af soldaterrådet. I den tale, han holdt 9. november, skal han da også have udtalt, at han så sig tvunget til at lægge sin virksomhed i hænderne på en kommission, hvilket ikke kan betyde andet, end at et normalt soldateråd nu skulle til at fungere.

Der er også tegn på, at Topff planlagde at overtage forvaltningsledelsen på længere sigt. Den 7. november sendte soldaterrådet i Sønderborg nemlig et telegram til rådet i Kiel med en forespørgsel om, hvorvidt Kielerrådet kunne stille 100.000 mark til rådighed for Sønderborgrådet »til lønudbetalinger«. ¹⁸ Betaling til hvem? Beløbet er for sin tid af en så anseelig størrelse, at man vist ikke kan forestille sig, at det skulle gå til soldaterrådet alene. Altså kan man tænke sig den mulighed, at det skulle bruges til aflønning af embedsmænd, udnævnt af Topff. Rådet har naturligvis fået afslag på anmodningen. Også i Sønderborg søgte Topff at skaffe penge. Han tvang lederne af byens pengeinstitutter til at opgive, hvor store deres kassebeholdninger var, og bebudede, at han ville lade pengene afhente. Det blev dog ikke til noget. ¹⁹

Var Topff også gået så vidt som til at udråbe sig selv til præsident i en republik, der skulle løsrives fra det øvrige rige? Under alle omstændigheder var han præsident, nemlig for soldaterrådets forretningsudvalg, »Präsidium«. Denne præsidenttitel kan i forening med Topffs øvrige optræden have givet anledning til rygter om, at Als var udråbt til republik. Imidlertid var Topff givetvis psykisk ude af balance i sin korte regeringstid, »helt utilregnelig af mangel på søvn«, som Noske skriver. ²⁰ Som et udslag heraf skal Topff pludselig have forkyndt, at nu ville han skifte tøj og køre med en bil over den danske grænse for at forhandle med regeringen, så Als blev dansk. ²¹

I betragtning af Topffs abnorme sindstilstand kan det ikke udelukkes, at han også har fået den vanvittige idé at udråbe sig selv til præsident for republikken Als. Meget i Topffs opførsel, som vi kan

Bruno Topff (1886-1920), skræddersvenden fra Potsdam, der som præsident for soldaterrådet optrådte som diktator i Sønderborg 6.-9. nov. 1918. Efter at være hjemsendt fra marinen bo-satte han sig i begyndelsen af 1919 i Sønderborg, hvor han uden større held søgte at gøre sig gældende i den lokale arbejderbevægelse. (Museet på Sønderborg slot).

konstatere den nu, taler for denne traditions rigtighed. Men det eneste, der med fuldstændig sikkerhed kan siges, er, at han prøvede at regere som diktator.

Hvorfor endte Topffs regime så hurtigt? Den 9. meddelte han, at han trak sig tilbage af helbredsgrunde (han led af tuberkulose). Denne omstændighed har appelleret til fantasien: »Det kunne se ud, som om hans bestræbelser simpelthen var gået ud på at sætte alt på rette plads på det sted, hvor han nu sad. Derfor kunne han også med rolighed i sindet trække sig tilbage som leder af rådet, da revolutionen uigenkaldeligt var gennemført over hele riget. Og dette var faktisk, hvad der skete. Topff blev ikke afsat af soldaterrådet . . .«, formoder Rolfsen Nissen.² Nok kan det ikke bevises, at Topff blev afsat af soldaterrådet i Sønderborg eller Kiel; men det er ihvertfald sandsynligt, at han kom sådan en afsættelse i forkøbet ved selv at gå. De tidligere nævnte udslag af Topffs diktatoriske tilbøjeligheder

måtte vække udbredt modstand, også hos hans kammerater. Hos soldaterne fra infanteriet var der desuden stærk utilfredshed med den dominerende stilling, marinen havde i rådet.²³ Det lovstridige eksportforbud for levnedsmidler fra øen måtte også i sig selv være nok til at medføre indgreb fra Kiel før eller siden. Topff har faktisk ikke haft megen grund til at have ro i sindet den 9. november.

Hvad skete der så med Topff efter den 9. november? Det synes at være gået i glemmebogen; men Noskes erindringer giver svaret. Noske skriver, at han lod Topff indlægge på lazaret hele to gange, men at han stak af igen hver gang. Efter den sidste flugt blev han under arrest ført fra Sønderborg 12. december og stillet for en krigsret i Kiel.²⁴ Anklagepunkterne kendes ikke; men Topff blev frifundet, ikke så meget fordi retten anså ham for uskyldig, men fordi den mente, at hans handlinger blot var udslag af en »forbigående forrykthed«, og at der altså ikke kunne ske noget ved at lade ham slippe fri. Revolutionshelten blev afhentet af sin kone Anna, og før han vendte tilbage til Sønderborg, sagde han farvel til Noske: »Hr. guvernøren har spærret mig inde. Det betakker jeg mig for. Nu er jeg igen fuldstændig fornuftig«.²⁵

Således endte den berømteste episode fra revolutionen i Nordslesvig. I virkeligheden er Topff-affæren ikke så enestående endda. Fra flere steder i Slesvig-Holsten modtog Noske indberetninger om brovtende soldaterråds udskejelser; men i Nordslesvig er den vist det eneste eksempel.

For fuldstændighedens skyld skal det tilføjes, at Topff på ingen måde havde fået ro i sindet, da han var vendt tilbage til Sønderborg. Tværtimod forsøgte han ivrigt at komme til at spille en politisk rolle igen. Politiet holdt øje med ham og foretog ransagninger efter våben på hans bopæl, selvom Topff bedyrede, at han var en fredelig mand, der holdt sig uden for partipolitik. Men senere på året var han blevet formand for den lille Sønderborgafdeling af USPD. Han synes dog kun at have opnået ringe politisk indflydelse. Han døde af bughindetuberkulose den 9. november 1920 på krigsinvalideskolen i Sønderborg.²⁶

Arbejderrådene og bevægelsens videre udvikling

Et par dage efter oprettelsen af soldaterråd fulgte dannelsen af arbejderrådene, som regel på initiativ af de lokale socialdemokra-

tiske ledere. I Sønderborg dannedes arbejderrådet først 10. november, efter at Topff havde forladt soldaterrådet. I Haderslev og Tønder oprettedes rådene 8. november og i Åbenrå engang før 10. november. Dannelsen af arbejder- og soldaterråd synes i Nordslesvig at være koncentreret om tiden før 15. november. Kun i Augustenborg er der konstateret en senere rådsdannelse, nemlig 15. december 1918.²⁷

Det ser ikke ud til, at bevægelsen stødte på modstand fra befolkningens side. Det skyldes bl. a., at landsdelens overvejende dansksindede befolkning var sympatisk indstillet over for enhver omvæltning af det gamle preussiske system. Et tegn herpå er, at også dansksindede lod sig vælge ind i arbejderrådene som f. eks. den 9. november i Skærbæk, hvor arbejderrådet fik en af de ledende danske i Vestslesvig som medlem. Det var hjulmager Hans Jepsen Jepsen, Gjesing, der før sit valg udtrykkeligt havde fastslået sit danske sindelag.²⁸ Arbejderrådene i de fire større byer må dog som helhed betegnes som tysksindede.

Mens revolutionsinitiativet var udgået fra soldaterne, så blev det arbejderrådene, der hurtigt kom til at dominere i samarbejdet i arbejder- og soldaterrådernes forretningsudvalg. Arbejdernes indflydelse støttedes af deres større lokalkendskab og større politiske erfaring. Hertil kom, at soldaterne snart var i færd med at blive hjemsendt efter verdenskrigens ophør. Der findes ikke mange oplysninger om forholdet mellem arbejdere og soldater i den tid, samarbejdet varede. Men soldaterrådernes stilling var stærkest i den første tid efter revolutionen. Dette var i udpræget grad tilfældet i Tønder, hvor arbejderrådet kun havde én repræsentant i rådernes første seks mand store fælles forretningsudvalg.²⁹ I Haderslev opstod en stærk strid mellem soldater- og arbejderråd, der i februar endte med, at arbejderrådet erklærede, at det ikke længere ville samarbejde med soldaterne, der blev beskyldt for at drive smughandel i stort omfang.³⁰

I 1919 opløstes alle soldaterrådene omkring 1. marts, bl. a. som en følge af demobiliseringen. Garnisonerne beholdt dog interne råd uden indflydelse på civilforvaltningen.³¹ Arbejderrådene fortsatte deres virksomhed noget længere. I Åbenrå, Sønderborg, Egersund, Augustenborg og Tønder kan det konstateres, at rådene først blev opløst den 15. januar 1920, efter at Den internationale Kom-

mission havde overtaget forvaltningen i afstemningsområdet. Rådet i Haderslev blev vistnok opløst 1. juli 1919.³² Rådene i de fleste mindre byer blev sandsynligvis opløst hen på foråret 1919.

Når valgene til arbejderrådene gik forskriftsmæssigt til, var arbejdstagere over tyve år stemmeberettigede. Valgene organiseredes som regel af de eksisterende arbejderorganisationer, nemlig fagforeningskartellerne (fagforeningernes fællesorganisationer) og de socialdemokratiske foreninger, hvor der fandtes sådanne organisationer. Rådene aflagde rapport om deres virksomhed til parti-forening og kartel, der på denne måde fik betydelig indflydelse på rådernes arbejde, ligesom det også var dem, der i 1919 tog stilling til, om arbejderrådene skulle fortsætte med at bestå efter soldaterådernes opløsning, og om der skulle foretages nyvalg til dem. I foråret 1919 foretoges nyvalg til arbejderrådene i Tønder, Sønderborg og Augustenborg, mens rådene i Haderslev blot blev suppleret med nogle repræsentanter, valgt af fagforeningerne.³³ I Tønder og Åbenrå opfattedes de første arbejderrådsvag i november 1918 som provisoriske, og der foretoges senere på måneden bekræftelses- og suppleringsvalg, der skulle sikre rådene en bredere basis.³⁴

Bemærkelsesværdig er optagelsen af såkaldte borgerrepræsentanter i arbejderrådene. Tankegangen bag dette skridt forklaredes i Tønder af socialdemokraten Wienecke i et foredrag om revolutionens betydning for socialdemokratiet. Han erklærede her, at han ikke som tidligere stod afvisende over for et samarbejde med de borgerlige, for proletariatet kunne ikke alene gennemføre opbygningen af et nyt Tyskland.³⁵ Det var en selvfølgelig forudsætning, at de borgerlige medlemmer skulle støtte den nye regering og socialreform. Systemet med borgerrepræsentanter kendes fra rådene i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Toftlund.³⁶

Der vides næsten intet om, hvordan samarbejdet med de borgerlige egentlig fungerede, og hvilken indflydelse de eventuelt har haft på rådernes arbejde. Formanden for Haderslevrådet erklærede dog på et møde 23. februar 1919, at de borgerlige helt havde underordnet sig den kurs, der var lagt efter revolutionens udbrud.³⁷ I Tønder skete der derimod et brud mellem de borgerlige og arbejderne. Ved arbejderrådsvalgene den 27. marts opstilledes en borgerlig liste, der fik valgt ti repræsentanter, mens en arbejderliste fik

valgt fjorten. Det borgerlige mindretal nægtede herefter at indtage sine pladser i rådet.³³

Borgerrepræsentanterne har næppe været ligeberettigede, men kun rådgivende medlemmer af rådene. I organisationsstatutten for rådene i Slesvig-Holsten fra december 1918 blev det ihvertfald udtrykkeligt fastslået, at medlemmer af arbejderrådene skulle være medlemmer af et af de socialdemokratiske partier. Rene borgerråd kunne heller ikke anerkendes.³⁴ Et arbejderråd som det i Løgumkloster må betegnes som helt ureglementeret. Her var kun ét af rådets seks medlemmer arbejder. De øvrige medlemmer repræsenterede krigsinvalidere, selvstændige håndværkere, landbruget, embedsmændene og flækkeforvaltningen, der repræsenteredes af borgmesteren selv.³⁵ Hvor mange andre råd, der havde en lignende sammensætning, kan ikke siges; men ihvertfald fandtes der flere arbejderråd i Nordslesvig, der aldrig blev godkendt af Volksrat i Kiel.³⁶

I de fire større byer lededes arbejderrådene af fremtrædende socialdemokrater, alle fra SPD, der var helt dominerende i Nordslesvig. I Haderslev var rådets formand brugsforeningsuddeler Ferdinand Zimmermann (1878-1969), der tillige var formand for den lokale socialdemokratiske forening. Zimmermann var født i Vejbæk, Bov sogn, og var erklæret tysksindet. Fra 1918 var han en årrække medlem af byrådet.³⁷ I Åbenrå var rådsformanden murer Wilhelm Ewald (1874-1952), ligeledes en fremtrædende socialdemokrat. Han var født i Genschmar i nærheden af Frankfurt an der Oder og var kommet til Nordslesvig kort før århundredskiftet. I afstemningstiden ønskede han Nordslesvigs forbliven ved Tyskland.³⁸ I Sønderborg var formanden for rådet murer Richard Hempel (1882-1921), der også var formand for den socialdemokratiske forening. Han var født i Volkmarisdorf ved Leipzig og var kommet fra Kiel til Sønderborg i 1906, hvor han var med til at stifte den socialdemokratiske forening. Ved folketingsvalget i september 1920 opstillede han på en kommunistisk liste. Også han var tysksindet.³⁹

I Tønder fik arbejderrådet tre formænd. Den første hed Ludwig Göbig. Han var formand til 23. december 1918, hvor han efterfulgtes af den hidtidige næstformand Langschwager. Efter nyvalget til arbejderrådet 27. marts 1919 valgtes murer Heinrich Wienecke (1885-1957) til formand.⁴⁰ Wienecke var født i Bremen og havde boet i Tønder ihvertfald fra 1907, hvor han var med til at stifte

den socialdemokratiske forening. Også han ønskede Nordslesvigs forbliven ved Tyskland. Wienecke havde fra november 1918 været meget aktiv i rådsarbejdet, selv om han ikke var medlem af det arbejderråd, der fremgik af valget den 23. november. Når han ikke blev valgt, skyldes det formentlig, at han på dette tidspunkt var statsløs. Han tilknyttedes bl. a. landråden som tilforordnet, og det var også ham, der skulle organisere bonderådsvalgene. Som presse-referent repræsenterede han arbejderrådet udadtil. I det hele taget må man få det indtryk, at Wienecke i realiteten var politisk leder af rådet allerede fra 1918.⁴

Wienecke var en dygtig organisator, og hans indflydelse på Tønders arbejdere var betydelig. Dette bragte ham i en voldsom konflikt med de borgerlige i Tønder. I februar 1919 foranledigede et borgerudvalg i Tønder, at der udstedtes en arrestordre mod Wienecke for højforræderi. Sammen med nogle soldater fra luftskibsstationen skulle han have planlagt et spartakistisk revolutionsforsøg. Det var jo på denne tid, at den socialdemokratiske regering var i fuld gang med at nedkæmpe de revolutionære i hele Tyskland. Den socialdemokratiske forening protesterede voldsomt mod arrestationen af Wienecke, og han blev hurtigt løsladt igen og genindsat i sine tidligere tillidshverv. Der kan heller ikke være tvivl om, at Wienecke var overbevist flertalssocialdemokrat. Han udtalte f. eks. på et møde 3. januar 1919, at han stod bag den nuværende flertalssocialistiske regering og var modstander af enhver form for volds-politik. Men i litteraturen om denne tid bliver han gang på gang kaldt spartakist. Den samtidige propaganda har således haft succes med at præge eftertidens opfattelse.⁵ Fra juli 1919 udgav Wienecke det socialdemokratiske blad »Der freie Arbeiter« i Tønder, og i juni 1920 blev han udvist fra Nordslesvig af Den internationale Kommission sammen med flere andre arbejderledere, der havde været med til at organisere en effektiv generalstrejke i hele Nordslesvig.⁶

Det var altså fælles for arbejderrådene i Nordslesvig, at de var flertalssocialdemokratiske. I løbet af sommeren 1919 samlede de mere radikale socialistiske partier USPD og KPD ellers også tilhængere i Nordslesvig; men det ser ikke ud til, at de fik tilhængere blandt arbejderrådernes medlemmer.⁷

Bortset fra i Tønder kom det ikke til åbne konflikter mellem rådene og befolkningen på grund af politiske spørgsmål; men rådene

måtte dog konstant være alle borgerlige, både tyske og danske, mistænkelige som potentielle redskaber for en revolutionær udvikling. I det dansksindede befolkningsflertals holdning synes en nationalt betinget mistro desuden at spille ind. Således var de nationale toner stærke i de meget skarpe angreb, som den danske avis i Sønderborg, Dybbøl-Posten, under redaktør Andreas Graus ledelse rettede mod rådene.⁵⁰

Konflikten mellem dansk og tysk satte også sit præg på arbejderrådsvalget i Sønderborg i foråret 1919, hvor arbejderne delte sig efter nationale sympatier. Valgresultatet blev, at en tysk, borgerlig liste fik valgt to repræsentanter til rådet, socialdemokraterne to og Sønderjysk Arbejderforening fem. Denne forening var stiftet i 1911 med navnet Dansk Arbejderforening. Dens formål var »at højne småkårsstanden på håndens og åndens område samt at varetage arbejdernes interesse til gavn og lykke for vort folk og vor nationale sag«. ⁵¹ Foreningen havde fra sin oprindelse stræbt efter at give småkårsstanden en stærkere placering i det danske nationale arbejde, der i udpræget grad domineredes af de bedrestillede. Først i 1919 fik foreningen dog for alvor betydning, da talrige dansksindede småkårsfolk sluttede op om den, da den forenede en kraftig social protest med en national bekendelse til danskheden. Socialdemokratiet, der opfattedes som overvejende tyskorienteret, havde ikke den samme folkelige tiltrækning, især ikke på landet.

Valget i Sønderborg blev imidlertid erklæret ugyldigt af Eduard Adler, og ved omvalget den 29. juni blev der kun opstillet en socialdemokratisk liste. Men forholdet mellem danske og tyske var stadig spændt.⁵²

Også i Haderslev var der strid med Sønderjysk Arbejderforening, der i december 1918 krævede at få sæde i rådet. Dette afvistes af Zimmermann med den begrundelse, at kun arbejdere, der stod i en fagforening, kunne få indflydelse på rådets sammensætning.⁵³

Det nationale spørgsmål betød også, at rådene blev angrebet fra rigsdansk side for at føre et sandt rædselsregimente.⁵⁴ Disse påstande må dog betegnes som mere propaganda end realitet.

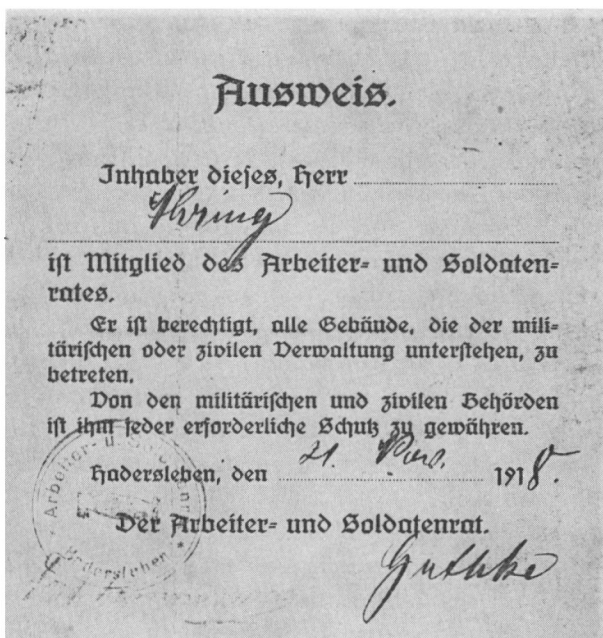
De særlige forhold i Nordslesvig fik altså til følge, at rådsbevægelsen her både måtte hæmmes af den politisk betingede modstand, den også mødte i det øvrige Tyskland, og desuden måtte virke i en atmosfære af nationalt betinget mistillid.

*Rådernes kompetance og virksomhed**Politisk kompetance*

I løbet af november og december 1918 fastlagdes rammerne for rådernes kompetance ved en række regeringsbekendtgørelser.⁵ De uddybedes for Slesvig-Holstens vedkommende i bekendtgørelser fra regeringspræsidentens tilforordnede Eduard Adler og Paul Gress. Den vigtigste er organisationsstatutten fra 18. december 1918. Det fastslås heri til indledning, at arbejder- og soldaterrådene, støttet på de socialdemokratiske partier, er bærere af den politiske magt, indtil organisationen af den tyske republik er sikret.⁶ Men i realiteten var rådernes politiske magt beskåret stærkt. Dybtgående indgreb i administrationen ansås nemlig for udelukket i omvæltningøjeblikket, da det udpinte Tysklands levnedsmiddelforsyning formodedes at være betinget af forvaltningens funktionsdygtighed. Hertil kom, at de nye magthavere var helt uforberedte på en tilbundsgående omvæltning og følgelig ikke havde planlagt administrative forholdsregler med henblik på en sådan situation. Derfor kunne de gamle embedsmænds administrative erfaring ikke undværes.

Som et tvangsprodukt af disse forhold indførtes så systemet med de tilforordnede. Det gamle administrative apparat bevaredes intakt, men skulle kontrolleres af tilforordnede, som rådene indsatte, i Nordslesvig især ved landråder, borgmestre og amtsforstandere. Arbejder- og soldaterrådet i Åbenrå ventede sig meget af ordningen: »Vor virksomhed vil . . . indskrænke sig til at holde øje med gennemførelsen af de forholdsregler, vi beordrer, og at revidere dem i den ny tids ånd, i retfærdighedens og menneskelighedens ånd. Således håber vi at vække det rustne statsmaskineri til nyt liv og nyt arbejde. Magten er lagt i vor hånd. Vi vil forstå at bruge den og dermed komme nærmere til demokratiets høje mål: folkenes befrielse«. ⁷

Men i praksis kom de tilforordnedes arbejde til at bestå i at godkende embedernes ind- og udgående skrivelser med deres underskrift, kontrasignatur. Deres kompetance var af rent negativ art: de kunne nedlægge veto mod embedsmændenes beslutninger. Dette veto var kun af foreløbig natur. Den endelige afgørelse skulle i stridsspørgsmål træffes af regeringen. Rådene var altså afskåret fra at gribe direkte ind. Hvis de ønskede at afsætte en embedsmand — eksempler

Legitimationskort for et medlem af arbejder- og soldaterrådet i Haderslev, under-
skrevet af arbejdsrådsformand Ferd. Zimmermann og soldaterrådets formand
Guthke. (Haderslev byhistoriske arkiv).

herpå kendes ikke fra Nordslesvig — skulle indenrigsministeriet have den endelige afgørelse, og rådene havde under ingen omstændigheder nybesættelsesret. Ligeledes skulle de helt afholde sig fra indgreb i finansforvaltningen og retsplejen. Desuden måtte de ikke kræve gennemførelse af nogen administrativ forholdsregel, der stred mod gældende lov eller ville forstyrre den punktlige forretningsgang ved embedet.⁵⁸

Denne strenge begrænsning af rådernes kompetance måtte reducere deres politiske indflydelse betydeligt til fordel for en bevarelse af status quo. I revolutionsdagene fulgte de fleste embedsmænd ganske vist med strømmen og erklærede sig loyale over for den nye regering; men de mistede hurtigt respekten for rådene. De tilfornordnede fik derfor svært ved at gøre sig gældende over for administrationen, selv om nogle af dem var politisk trænede mænd. Blandt de tilfornordnede kan således nævnes arbejdsrådsformanden i Sønderborg,

senere byrådsmedlem Richard Hempel, der var tilforordnet både landråd og borgmester, og Heinrich Wienecke, der i Tønder tilforordnedes landråden. Men uden regeringens støtte formåede rådene ikke at befæste, endside udvide deres indflydelse.

I de første måneder gik rådernes forretningsudvalg ellers energisk til værks. De udstedte selv en række bekendtgørelser, og de tilforordnede kontrasigtede stort set alle landrådernes bekendtgørelser. Men selv om det var begrænset, hvor stor indflydelse de tilforordnede kunne udøve ved deres ret til kontrasignatur, var den hele ordning til stor irritation for de gamle preussiske embedsmænd. I begyndelsen af 1919 klagede landråd Böhme i Tønder til regeringen over, at hele embedets forretningsgang blev væsentlig forsinket ved, at arbejder- og soldaterrådets forretningsudvalg absolut ville lade alle sager kontrasignere. Forretningsudvalget modtog derefter en henstilling fra Adler om, at kun vigtige og nye spørgsmål skulle efterprøves, ikke de mange løbende forretninger, og hvis det kneb med tiden, skulle akterne videregives efter 24 timers forløb uden bearbejdning.³⁹ Således indskrænkedes rådernes indflydelse yderligere.

Efter et par måneders forløb havde der også udviklet sig den praksis, at kontrasignaturen ikke blev medtaget i offentliggørelserne. Dette godkendtes også af Adler, der erklærede sig tilfreds med signatur i konceptet. Ligeledes synes kontrasigneringen som i Sønderborg at indskrænke sig til socialpolitiske og ernæringspolitiske bekendtgørelser med særlig lokal interesse.⁴⁰

Den gradvise indskrænkning i de tilforordnedes virkeområde medførte også, at de i løbet af foråret 1919 mistede adgangen til byråds- og kredsudvalgsmøder. Dog synes ordningen med de tilforordnede ikke at have givet anledning til voldsomme stridigheder i Nord-slesvig. Det kom ikke til uoverensstemmelser af så voldsom karakter som dem, der herskede mellem regeringspræsident Schneider og hans tilforordnede Eduard Adler.⁴¹ Dårligst var forholdet nok mellem landråd Böhme og Wienecke i Tønder. I sommeren 1919 synes Böhme at have forsøgt at slippe af med Wienecke som tilforordnet; men store arbejderdemonstrationer den 27. juni tvang ham til at love, at den tilforordnedes stilling skulle være uændret. Wienecke trådte først tilbage i januar 1920 ligesom de øvrige tilforordnede.⁴²

Selve indsættelsen af de tilforordnede gik fredeligt for sig i byerne Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder; men andre steder fore-

kom konflikter. I Rødding havde en dansksindet forsamling således valgt en dansk tilforordnet til den meget upopulære tyske amtsforstander. Han blev imidlertid smidt ud af amtsforstanderens kontor, og valget kunne heller ikke godkendes af kredsforretningsudvalget, fordi det ikke var foretaget af et reglementeret arbejderråd.⁶³

For deres arbejde skulle rådene og de tilforordnede have udbetalt en passende godtgørelse, der betaltes af den administrative myndighed, ved hvilken rådet virkede. Godtgørelsen betaltes for tabt arbejdsfortjeneste og specificerede udgifter til rådets arbejde: leje af kontor, inventar, rejser til rådskongresser etc. Da regeringen 16. november 1918 forordnede udbetalingen af godtgørelser, indskærpede den samtidig, at der ved fastsættelsen heraf skulle anvendes den største sparsommelighed, eftersom der jo var tale om offentlige midler, der skulle inddrives ved skatter.⁶⁴ Denne tilføjelse gav byråd og kredsudvalg rygdækning for deres stadige forsøg på at begrænse godtgørelsernes størrelse eller helt at nægte at udbetale noget. En stor del af det sparsomme kildemateriale vedr. de nordslesvigske råd handler netop om sådanne stridigheder om godtgørelser. Disse besværligheder med finansieringen måtte også bidrage til at svække rådene.

Ikke-politisk virksomhed

Arbejder- og soldaterrådenes politiske rolle var som omtalt hurtigt udpillet; men de skulle dog komme til at udføre forskellige praktiske, administrative opgaver af social og økonomisk art.

Nogle af de mest påtrængende opgaver lige efter revolutionen opstod i forbindelse med demobiliseringen af den tyske hær. For det første skulle soldaterne fra de nordslesvigske garnisoner hjemsendes. Nogle steder havde soldater ureglementeret forladt deres afdelinger. For at hjælpe dem oprettedes der ihvertfald i Tønder et hjemsendelseskontor. Kontoret ville hjælpe alle ikke-hjemsendte i kredsen med de nødvendige papirer og derved spare dem for en tilbagerejse til deres troppeafdeling for at blive hjemsendt. Denne ret selvstændige virksomhed fra arbejder- og soldaterrådets side må have irriteret landråden, der 26. februar bekendtgjorde, at hjemsendelserne blev forsinket, når anmodningerne herom ikke korrekt rettedes til landråden, men bl. a. til soldaterråd.⁶⁵

En anden side af demobiliseringen var at hjælpe de soldater, der

nu vendte tilbage til hjemstavnen. I Åbenrå arrangerede rådet en hjemkomstfest 30. december og kunne desuden udbetale pengeunderstøttelser til 506 hjemsendte. Størstedelen var indsamlet blandt borgerne, resten var stillet til rådighed af landråden af et overskud fra Røde Kors.⁶⁶

Bl. a. på grund af soldaternes hjemtransport måtte andres jernbanerejser indskrænkes det mest mulige. I de første måneder efter revolutionen var det arbejder- og soldaterrådernes opgave at udstede rejsehjemler til folk, der kunne dokumentere et tvingende behov for rejsen. Uden rådets rejsehjemmel kunne man ikke købe billetter. I Åbenrå mistede rådet dette arbejdsområde marts 1919, og det samme er formentlig sket i de andre byer.⁶⁷

En anden følge af demobiliseringen var problemet med at skaffe de hjemsendte soldater arbejde. Efter revolutionen havde regeringen indført 8-timers arbejdsdagen i alle erhvervsvirksomheder — uden formindskelse af lønnen. Det var truslen om en omfattende arbejdsløshed, der gennemtvang dette arbejderbevægelsens gamle krav. Mange arbejdsgivere rettede sig dog ikke efter anordningen, og arbejdsrådene måtte behandle talrige klager herover. Ihvertfald i Tønder var der også tale om, at arbejdsrådet ledede et arbejdsanvisningskontor, og i Åbenrå lykkedes det rådet at få byrådet til at iværksætte nødhjælpsarbejder for de arbejdsløse.⁶⁸

Arbejder- og soldaterrådernes største indsats blev dog gjort i ernæringsspørgsmålet. Dels skulle fødevarerforsyningerne i det enkelte råds virkeområde sikres, dels skulle afleveringspligten til andre steder af riget opfyldes. Det var en yderst problematisk opgave, for den strenge rationering, der var en følge af krigen og de allieredes »hungerblokade« af Tyskland, havde fået smughandel og hamstring til at blomstre, og desuden kneb det med at få landbefolkningen til fortsat at opfylde deres afleveringsforpligtelser. Men rådene var meget ivrige efter at yde deres bidrag til en effektivisering af levnedsmiddelforvaltningen, der jo var et spørgsmål af største betydning for byernes arbejdere.

Rådene havde efter skriftlig tilladelse fra politiet ret til at foretage ransagninger hos private og også til at foretage beslaglæggelser af hamstringslagre. Rådene blev naturligvis ikke populære hos dem, det gik ud over, og sommetider gik de også for nidkært til værks. I Åbenrå måtte rådsformanden Ewald indskærpe, at folk gerne

måtte have et lille forråd liggende til eget brug. Det var de større lagre, der var beregnet til at blive solgt på den sorte børs, der først og fremmest skulle efterspores, og her havde man da også heldet med sig af og til.⁶⁹ I Sønderborg veg rådet heller ikke tilbage for at foretage razziaer hos mere prominente borgere, også hos den upopulære landråd Schönberg.⁷⁰ Rådene foretog også hyppige ransagninger hos bønderne på landet, der ofte ikke opfyldte deres afleveringsforpligtelser. I Tønder havde arbejder- og soldaterrådet desuden udpeget en levnedsmiddelkommissær, der skulle prøve at skaffe levnedsmidler fra udlandet; men det viste sig at være umuligt på grund af de allieredes blokade mod Tyskland, der først blev ophævet 12. juli 1919, da Tyskland havde underskrevet og ratificeret Versaillesfreden.⁷¹

En vigtig side af rådernes indsats i ernæringsspørgsmålet er også deres overopsyn med bonde- og landarbejderrådene, der skal omtales i et senere afsnit. Men til trods for de resultater, der blev opnået, vedblev forsyningssituationen at være kritisk, og den sociale uro i byerne var stigende. I Haderslev førte den nydannede spartakistgruppe i sommeren 1919 en virkningsfuld agitation med udgangspunkt i den mangelfulde levnedsmiddelforsyning. Presset heraf indkaldte fagforeningskartellet til et stort demonstrationsmøde 14. juli for at protestere mod voksende fødevarerpriser og huslejer. På dette møde dannedes et såkaldt tolvmandsråd, der særlig skulle bekæmpe smughandelen nu, hvor arbejdderrådet var opløst. I dette råd skulle den splittede arbejderbevægelse samles. Det kom til at bestå af tre SPD'er, tre USPD'er, tre spartakister og tre fra Sønderjysk Arbejderforening.⁷² Selv om rådets indsats i bekæmpelsen af smughandelen blev ret omfattende, nåede det dog ikke de forventede resultater, og uroen varede ved. I oktober valgtes der to gange et helt nyt råd, og under presset fra arbejderdemonstrationer indvilgede byrådet omsider i at overlade rådet en fuldmagt, der berettigede det til at udøve fuld politimyndighed på egen hånd ved beslaglæggelser og razziaer.⁷³

Spørgsmålet om tildelingen af politibeføjelser til arbejdderrådene var en væsentlig forudsætning for, at de kunne nå flere resultater i bekæmpelse af smughandel og hamstring. Ellers hæmmedes rådernes handlekraft ved, at de skulle sørge for, at politiet var med ved ransagninger, og politiet havde jo også andet at tage sig til. Det ser

ud til, at det kun var i rådernes første tid i 1918, at det blev tolereret, at de handlede på egen hånd i dette spørgsmål, som det kendes fra Åbenrå. Allerede i foråret 1919 rejste Wilhelm Ewald over for magistraten spørgsmålet om tildeling af politibeføjelser til nogle af arbejderrådets medlemmer, hvilket der synes at have eksisteret lov-hjemmel for. Men landråd Siemon og magistratens modstand for-hindrede i første omgang, at det blev til noget. Men i september ind-sendte Ewald og fagforeningskartellet påny et andragende til kom-munen og kredsudvalget om, at en kommission bestående af fem arbejderrådsmedlemmer og tre medlemmer fra byrådet skulle ud-styres med politibeføjelser med henblik på bekæmpelsen af smug-handelen. Sønderjysk Arbejderforening ønskede dog en anden kom-mission nedsat, uden deltagelse af det tyskorienterede arbejderråd. Dette har formodentlig sin baggrund i de dansksindedes særlige uvilje mod Ewald, som de mente brugte sin stilling som formand for arbejderrådet til at favorisere den tysksindede del af befolkningen. Ewald betegner selv Sønderjysk Arbejderforening som en »offensiv-central« imod ham. Striden endte med, at det danskdominerede kredsudvalg 1. november 1919 udnævnte en kommission, der fulgte Sønderjysk Arbejderforenings forslag. Kommissionen, hvis medlemmer kaldtes »Hilfsbeamte«, fik dog ikke andre beføjelser, end at den fik lov til at undersøge levnedsmiddelforsendelserne. Ved hus-undersøgelser skulle politiet være med. Med udnævnelsen af denne kommission synes arbejderrådet at have mistet sit hovedarbejds-område.⁷⁴

Også i Tønder søgte arbejderrådet uden held at skaffe nogle af sine medlemmer politibeføjelser. I Skærbæk, hvor arbejderrådet var opløst i foråret 1919, nedsattes 28. august et ellevemandsudvalg til at bekæmpe smughandelen, bestående af tre socialdemokrater, tre fra Sønderjysk Arbejderforening og fire borgerrepræsentanter.⁷⁵

I Sønderborg er der ikke konstateret noget lignende, selv om den sociale uro også var stærk her. Således afholdtes 16. august 1919 en stor demonstrationsforsamling, der var arrangeret af fagforenin-gerne, SPD, USPD, Spartakusbund og Sønderjysk Arbejderforening. På dette, i øvrigt kortvarige møde, var hovedtaleren Sønderborgs forhenværende diktator, USPD-formanden Bruno Topff, der ved denne lejlighed altså spillede en ret betydelig rolle, vistnok den eneste gang efter revolutionsdagene, hvor han har kunnet gøre sig

gældende. Forsamlingen vedtog en protestresolution til kredsudvalget, hvor der krævedes større levnedsmiddelrationer og indsættelse af en tilforordnet som kontaktperson mellem befolkningen og kredsudvalget. Disse krav blev dog ikke imødekommet.⁷⁶ Arbejderrådet hører man ikke noget til ved denne lejlighed, hvor initiativet synes at være gået tilbage til de politiske foreninger.

Som helhed kan det siges om de nordslesvigske arbejder- og soldaterråds aktivitet, at den var størst i de første måneder efter revolutionen. Den stadige indskrænkning af kompetancen, som regeringen gennemførte, gik side om side med et fald i aktiviteten. Dette gælder også for den tyske rådsbevægelse i almindelighed. Om efteråret 1919 var rådernes rolle nærmest udspillet. Det må fremhæves, at rådene formåede at løse en del konkrete opgaver, især på ernæringsvæsenets område. Men dyberegående indgreb i samfundsordenen synes de som helhed hverken at have forsøgt eller ønsket, ligesom resultaterne af deres virke ikke kunne dæmpe den sociale uro, der skulle kulminere i den store strejkebevægelse lige før genforeningen 1920. Men deres opbakning i den nordslesvigske befolkning var heller ikke stor. Det var den dansknationale Sønderjysk Arbejderforening, der opnåede en betydelig folkelig succes i løbet af 1919, ikke det overvejende tyskorienterede socialdemokrati.

Afståelsesspørgsmålet

Arbejder- og soldaterrådernes stilling i 1918

»Den tyske folkerepublik vil lade den danske befolkning få sin ret«, telegraferede guvernør Noske den 16. november 1918 til soldaterrådet i Åbenrå. Anledningen var det møde, som den danske vælgerforening holdt på »Folkehjem« i Åbenrå 16.–17. november, hvor de dansksindedes afstemningskrav skulle formuleres. Soldaterrådet havde i den anledning bedt Noske sende en repræsentant, der kunne erklære, at det nye Tyskland ville give Nordslesvigs dansksindede befolkning »ubetinget ligeberettigelse«. Herved skal utvivlsomt forstås ligeberettigelse inden for Tysklands grænser. Rådet fandt tilstedeværelsen af en sådan repræsentant fra Noske meget nødvendig »for at drage de vaskende over i den tyske lejr«. Men i sit korte svar afslog Noske at sende en repræsentant.⁷⁷

Alligevel optrådte et medlem af soldaterrådet i Rødekro på

»Folkehjem«s-mødet den 17. november. Han fortalte, at han var fløjet ned til Noske i Kiel, og at Noske havde sagt til ham, at de danske skulle have lov til at holde deres møde i fred uden militær indgriben, også hvis de fandt på at hejse Dannebrog. Under forsamlingens jubel opfordrede han den til at synge »I alle de riger og lande«.

Det har senere været hævdet, at flyveren, der hed Krüger, var en bedrager uden forbindelse med Åbenrårådet overhovedet. I en erklæring til Noske fra arbejder- og soldaterrådet i Åbenrå 30. november 1918 hedder det imidlertid, at Krüger havde fået til opgave at optræde som tolk for et medlem af soldaterrådet, Oberleutnant Barg. Barg, der var leder af luftskibsstationen i Åbenrå, var den 17. november fløjet ned til luftskibshavnen i Holtenau uden for Kiel for at hente nye instrukser vedrørende driften af stationen i Åbenrå. Da han kom hjem, havde han Krüger med i maskinen. Det kan afgjort betvivles, at Krüger har haft nogen forbindelse med Noske selv, der dagen før havde afslået at sende en repræsentant til »Folkehjem«s-mødet. Men såvidt det har kunnet konstateres, har Noske ikke dementeret, at Krüger kom fra ham, og endvidere kaldes Krüger »den af Dem sendte repræsentant« i Åbenrårådets protest til Noske 30. november.

Efter de foreliggende modstridende udsagn lader det sig kun sige med sikkerhed, at Åbenrårådet har ønsket at afgive en erklæring på »Folkehjem«s-mødet på linje med synspunkterne i telegrammet til Noske den 16. november, nemlig om ligeberettigelse for den dansksindede befolkning i Nordslesvig. Ved afgivelsen af denne erklæring har Krüger så ladet sig rive med af stemningen på mødet og udtrykt sig med en hjertelighed over for de dansksindede, der ikke var typisk for rådene i almindelighed.⁷⁸ Det er nemlig det væsentlige i denne forbindelse, at episoden provokerede rådene til at markere deres stillingtagen til afståelsesspørgsmålet.

Den 25. november lod soldaterrådet i Haderslev offentliggøre en protest til Noske på arbejder- og soldaterrådets vegne imod det, som Noske skulle have sagt ifølge flyveren på »Folkehjem«s-mødet. Rådet ville bestemt ikke finde sig i, at nogen hejste Dannebrog, eller i andre dansknationale demonstrationer, »sålænge vi har den ære at stå som tyske soldater på nordslesvigsk grund . . .« Noske svarede, at protesten var grundløs. Han ville naturligvis ikke finde sig i

Forretningsudvalget for arbejder- og soldaterrådet i Sønderborg. På nederste række yderst til venstre ses murer Richard Hempel (1882–1921), der var arbejder-rådsformand og leder af den socialdemokratiske arbejderbevægelse i Sønderborg. (Museet på Sønderborg slot).

utilbørlige dansknationale demonstrationer; men på den anden side havde »enhver på tysk grund ret til den største ytringsfrihed«. Han var enig i det beklagelige i, at tyskere måske ville blive afstået fra fædrelandet, og derfor havde de tyske ikke alene ret, men også pligt til kraftigt at imødegå den form for dansk agitation, der blot havde til formål at indfange tyskere. I øvrigt mente Noske, at det mest beskæmmende resultat, krigen havde haft, var, at tyske mænd nu legede med tanken om løsrivelse fra det nødstedte fædreland »for usle pengeinteressers skyld«. ⁷⁹ Denne udtalelse vidner om Noskes overensstemmelse med det tyske soldaterråd og hans overfladiske opfattelse i øvrigt af det nationale spørgsmål, som han formodentlig kun har haft et minimalt kendskab til.

Fra Åbenrå modtog Noske en protest 30. november 1918 fra arbejder- og soldaterrådet. Det hed heri bl. a., at flyverens udtalelser havde bragt alle tysksindede i harnisk, selv om »vi tyske« naturligvis

stod på selvbestemmelsesrettens grund.³⁰ I almindelighed anerkendte socialdemokratiet selvbestemmelsesprincippet; men der var stor uenighed om, hvorledes dette princip egentlig skulle praktiseres. I slutningen af november 1918 førte regeringspræsidentens tilfornordnede Adler således fortrolige forhandlinger med bl. a. den dansksindede rigsdagsmand H. P. Hanssen og Vælgerforeningens næstformand, gårdejer Peter Grau. Adler forsøgte herunder at få medhold i sin opfattelse af selvbestemmelsesrettens princip. Han mente, at hvis Nordslesvig blot fik kulturelt selvstyre, ville befolkningen ikke føle nogen trang til at komme til Danmark. Denne plan afvistes totalt fra dansk side, hvor man krævede en folkeafstemning til at afgøre det nationale tilhørsforhold.³¹

Foranlediget især af Adlers manøvrer begyndte rygterne at gå om, at det slesvigske spørgsmål ville være afgjort om kort tid ved forhandlinger mellem de to regeringer, og uden at grænselandets befolkning ville få indflydelse på afgørelsen. Det er formentlig disse rygter, der foranledigede det sønderborgske arbejder- og soldaterråd til at udtale sin frygt for, at Nordslesvig om kort tid ville blive overladt til dansk militær besættelse og provisorisk forvaltning efter aftale mellem regeringerne. Rådet fastslog, at det anerkendte folkenes selvbestemmelsesret; men indtil regeringerne havde fundet en løsning i overensstemmelse hermed, ville rådet bekæmpe ethvert forsøg fra den dansksindede befolknings side på at udnytte Nordslesvigs nuværende stilling til at få indflydelse på forvaltning og retsudøvelse eller til at sabotere levnedsmiddelafløvelserne.³²

Formodentlig har det samme baggrund, når det åbenråske arbejder- og soldaterråd i december sendte et brev til rigskansler Ebert. Der udtryktes heri bl. a. frygt for, at regeringen skulle afgøre det slesvigske spørgsmål hen over hovedet på Nordslesvigs tyske befolkning. Rådet forsikrede om, at alle Åbenrås arbejdere ville blive ved Tyskland, en i øvrigt ikke helt korrekt formodning. Rådet fik et meget kort svar fra statssekretær Solf, der blot erklærede, at det var regeringens pligt at hindre enhver voldførelse af den tyske befolkning i Nordslesvig. Som bilag vedlagde han det brev, han havde skrevet til H. P. Hanssen den 14. november, hvori han havde meddelt, at den tyske regering ville løse det nordslesvigske spørgsmål efter selvbestemmelsesrettens principper.³³

Arbejder- og soldaterrådernes henvendelser til regeringen stod ikke

alene — talrige protester blev fremsendt fra den tyske befolkning i Slesvig, f. eks. fra Det tyske Udvalg, der var blevet stiftet i oktober 1918 med det formål at varetage de tyske slesvigeres interesser over for de dansksindedes afståelsesbestræbelser. Udvalget havde således i en protest til Ebert 13. november modsat sig afståelse af nogen del af Slesvig overhovedet.“

Som helhed må man sige, at de nordslesvigske arbejder- og soldaterråd i efteråret 1918 fulgte en tysknational kurs, omend rådene med deres ganske vist forbeholdne anerkendelse af selvbestemmelsesretten ikke hørte til på den mest rabiate tyske fløj. De var på dette punkt i overensstemmelse med det tyske socialdemokratis holdning i øvrigt til spørgsmålet, i hvert fald når man ser bort fra det haderslevske soldaterråds erklæring, der må tages som et udtryk for, at soldaterrådene fulgte en mere yderliggående national kurs end arbejderådene.

Fra rådene i Tønder kendes ikke lignende nationalpolitiske erklæringer. Dog udtalte Wienecke den 20. november, at han og partiet gik ind for, at Nordslesvig blev ved Tyskland, for i den nye demokratiske republik ville de danske få alle de rettigheder, der kunne beskytte deres kultur.“ Det var et argument, der gang på gang fremførtes fra socialdemokratisk side, at Tyskland efter revolutionen var blevet et nyt, demokratisk land, som både de danske og arbejderne burde foretrække for det reaktionære, monarkistiske Danmark. I det hele taget må det antages, at den socialdemokratiske deltagelse i regeringsansvaret har betydet en styrkelse af de nationalistiske tendenser i partiet.

Haderslevresolutionen den 15. januar 1919

Solfs svar til Åbenrårådet måtte forekomme noget magert, ligesom de tysksindede slesviger i almindelighed syntes, at regeringens holdning var for nationalt valen. Arbejder- og soldaterrådet i Haderslev besluttede derfor at sende to repræsentanter til Berlin for at forklare regeringen forholdene i Nordslesvig. Repræsentanterne skulle medbringe en resolution, som alle de nordslesvigske råd stod bag. Resolutionen vedtoges på et delegeretmøde i Haderslev 15. januar 1919, hvor rådene i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder og Flensborg var repræsenteret. Hvem der er ophavsmand til resolutionen vides ikke — måske er den blevet forelagt af det haderslevske råd. Den

tanke er blevet fremsat, at det var de tre tysksindede borgermedlemmer af Haderslevrådet, der stod bag resolutionen, og det kan hverken afvises eller bekræftes, om det forholder sig således. Men under alle omstændigheder videreførte resolutionen tanker, der var fremført i rådernes tidligere tilkendegivelser.⁶⁶

I resolutionen hedder det bl. a., at forsamlingen er imod afståelse af nordslesvigsk område, men at man dog vil bøje sig for selvbestemmelsesrettens princip. Imod en afståelse taler dog, at tusinder af tyske i så fald vil blive udstødt af den frie tyske republik, og at alle befolkningslag vil lide stor økonomisk skade ved afståelsen. De danskes kulturelle krav kan sagtens opfyldes i den nye tyske stat. Men »hvis en grænseregulering ikke kan undgås«, så skal den ske på grundlag af en folkeafstemning.

Resolutionen redegør derefter for, hvilke krav rådene stiller til den eventuelle afstemningsløsning. Afståelse bør kun finde sted, hvis der er $\frac{2}{3}$ flertal herfor i afstemningsområdet. Kan dette ikke gennemføres, så skal grænsen trækkes ved kommunevis afstemning således, at der forbliver lige store mindretal boende på begge sider af grænsen. Dette krav var vendt imod det danske ønske om en en bloc afstemning i en zone svarende til det nuværende Nordslesvig. Denne zoneinddeling ville betyde, at også sogne med en stærk tyskthed ville blive afstået til Danmark. Resolutionens holdning ligger på linje med standpunktet i den resolution, som i april 1919 vedtoges af repræsentanter for alle Slesvig-Holstens tyske, og også af Socialdemokratiet.⁶⁷

Men Haderslevresolutionen må siges at være mere afvisende over for de danske afstemningskrav end den overenskomst, som i februar 1919 sluttedes i Bern mellem repræsentanter for det danske socialdemokrati og SPD-USPD. I Bernoverenskomsten, der ganske vist er ret uklar, er der bl. a. ingen forbehold over for praktisering af selvbestemmelsesretten og ingen krav udtalt om $\frac{2}{3}$ majoritet i de afståede områder.⁶⁸

Rådernes vedtagelse i Haderslev svarede dog ikke til alle de nordslesvigske socialdemokraters opfattelse — der var her tale om store individuelle forskelle. Derfor blev der også fra socialdemokratisk side protesteret mod resolutionen, f. eks. af den dansksindede typograf Jørgen Møller på et møde for socialdemokratisk forening og fagforeningerne i Haderslev.⁶⁹

Herefter ser det ikke ud til, at de nordslesvigske arbejder- og soldaterråd har fremsat selvstændige udtalelser om grænsespørgsmålet. Soldaterrådene blev som tidligere omtalt opløst omkring 1. marts 1919, og arbejderrådene overlod åbenbart det nationalpolitiske til de socialdemokratiske partiforeninger, hvis stilling det ikke er opgaven at skildre her. Det skal dog nævnes, at senere på året 1919 deltog repræsentanter for de nordslesvigske soldaterråd i en rådkongres for alle Slesvig-Holstens råd, hvor også det nationale spørgsmål blev diskuteret, nemlig i Neumünster den 29. juni 1919. Forsamlingen var her enig om at opfordre alle i afstemningsområdet til at deltage i afstemningen, og ikke følge den udbredte indstilling, at de tysksindede skulle afholde sig fra at stemme i protest mod afstemningsreglerne. En lignende resolution vedtoges på en konference af arbejderrådene i 1. og 2. afstemningszone den 5. august i Flensborg.⁹⁰

Arbejder- og soldaterrådene var de håndgribelige udtryk for nyordningen i Tyskland; men i deres holdning til det nationale spørgsmål er det svært at spore nye tanker. De nordslesvigske råd mødte de dansksindedes afstemningskrav med en i realiteten traditionel, tysknational holdning, kulminerende i Haderslevresolutionen med dens mildest talt halvhjertede tilslutning til selvbestemmelsesrettens princip.

Landarbejder- og bonderåd

Oprettelse

Ved oprettelsen af soldaterrådene kan man tale om en bevægelse, der i vid udstrækning var spontan. Derimod var oprettelsen af de såkaldte arbejder- og bonderåd i landdistrikterne fra begyndelsen dirigeret fra højeste sted. Rådernes opgave skulle være at organisere levnedsmiddeludskrivningerne, der i det krigsudpinte land behøvede en effektiv organisation. Bønderne fik stadig sværere ved at opfylde afleveringskravene, ligesom lysten hertil naturligvis blev stadig mindre. I denne situation mente regeringen nu, at rådsideen kunne vise sig nyttig, hvis den udstraktes til landbefolkningen. Allerede 12. november 1918 udgik opfordringen til dannelse af bonderåd i den forventning, at frivillighed og selvforvaltning ville give bedre og hurtigere resultater end selv den bedste bureaukratiske organisation.⁹¹

Valg og organisation

Ved udgangen af 1918 var valgene i Slesvig-Holsten stort set tilendebragt. Der valgtes et arbejder- og bonderåd i hver kommune, der vel at mærke var en væsentlig mindre administrativ enhed end i dag; normalt var der flere kommuner i hvert sogn. Rådene skulle bestå af mindst seks medlemmer, hvoraf tre skulle være selvstændige landbrugere, de andre tre arbejdstagere. Det gik i praksis sådan, at landboere, der ikke var grundejere, kunne vælges som arbejderrepræsentanter. Alle mænd og kvinder over tyve år var stemmeberettigede. Rådene var underordnet arbejder- og soldaterrådernes kredsforretningsudvalg, der skulle godkende valgene. Ihvertfald i Tønder deltog arbejderrådet også i selve organiseringen af de lokale bonderådsvalg, idet Wienecke blev udnævnt til organisator ved grundlæggelsen af bonderådene.²⁹

Nordslesvigs overvejende dansksindede landbefolkning stod skeptisk over for disse nye tyske påfund nu, hvor man allerede følte sig på vej til Danmark. Men indstillingen var den, at rådene var et onde, man nødtvungent måtte affinde sig med i overgangstiden. Den danske befolkning skulle ikke boykotte valgene, men tværtimod sørge for, at rådene fik så mange danske medlemmer som muligt.³⁰ Mange steder nedlagdes protester mod valghandlingerne bl. a. med henvisning til, at folk med dansk statsborgerskab havde stemt; men det havde de lov til, da rådene regnedes for en økonomisk og ikke en politisk organisation.³¹ Under disse forhold blev de nordslesvigske arbejder- og bonderåd danskdominerede, bortset fra dele af Tønderkredsen.

Efter valgene skulle de lokale arbejder- og bonderåd under ledelse af arbejder- og soldaterrådernes kredsforretningsudvalg vælge overordnede forretningsudvalg for kredsene. I Tønder skete det på et møde 3. januar 1919. Wienecke holdt her en lang tale om bonderådernes opgaver, og der var flere andre foredrag. Til sidst var der gået så lang tid, at mødeledelsen skønnede, at der alligevel ikke var tid til at vælge et kredsforretningsudvalg. I stedet besluttede forsamlingen så at udpege bonderådernes formænd som et økonomisk sagskyndigt råd, der skulle bistå et kredsforretningsudvalg, der skulle være fælles for soldater-, arbejder- og bonderåd. Wienecke blev medlem af dette råd som politisk leder for alle kredsens forskellige råd; de to andre medlemmer skulle varetage de økonomiske opgaver.

Dette arrangement, som Wienecke utvivlsomt var ophavsmand til, sikrede altså arbejder- og soldaterrådets fuldstændige kontrol med bonderådene, men var helt i strid med reglerne. Valgene til lokalrådene var øjensynlig også ureglementerede, for de blev kort efter erklæret ugyldige allesammen.⁵⁵ Der har ikke kunnet findes oplysninger om eventuelle nyvalg.

I Haderslev, Åbenrå og Sønderborg valgtes kredsbonderåd henholdsvis 7., 11., og 10. januar. Det gik til på næsten samme måde de tre steder. Der valgtes kredsråd med seks medlemmer: tre arbejds-giver- og tre landarbejderrepræsentanter. I Åbenrå lededes valgene på arbejder- og soldaterrådets vegne af Ewald, i Sønderborg af Hempel. I Haderslev havde rådene taget sagen i deres egen hånd, idet gård-ejer Nis Thuesen, Skovrup, både havde indkaldt mødet og styrede det. Han valgtes til formand for kredsrådet. Formand for kredsrådet i Åbenrå blev gårdejer Falle Lildholdt, Løjt Kirkeby, og for kreds-rådet i Sønderborg mejeriejer J. Zachariassen, Dybbøl. I Sønderborg-rådet sad endvidere de velkendte dansksindede gårdmænd Peter Grau, Pøl, og Chr. Ernst Christensen, Asserballe.⁵⁶

Opgaver og kompetance

Det var regeringspræsidentens tilforordnede Eduard Adler, der ledede organiseringen af de slesvig-holstenske råd, og ham, der skulle godkende valgene. Da kredsbonderådene var valgt, indkaldte han repræsentanter for dem til et møde i Kiel 13. januar. Dette provinsbonderåd valgte her seks mand som forretningsudvalg for hele provinsen Slesvig-Holsten. På mødet gav Adler en redegørelse for den nye organisations arbejdsopgaver og kompetance.

Det var ikke meningen, at bonderådene skulle træde i stedet for nogen del af ernæringsvæsenets allerede eksisterende apparat — ihvertfald ikke lige med det samme — ligesom de skulle virke i snævert samarbejde med byernes arbejder- og soldaterråd. Rådene skulle først og fremmest få opstillet en liste over de fødevarer-mængder, der fandtes inden for deres områder. De havde derfor ret til at kontrollere bøndernes opgivelser over bestanden ved inspek-tioner. Herved skulle opnås, at myndighedernes udskrivninger blev foretaget på et sikrere grundlag. Samtidig skulle de bekæmpe smug-handel og hamstring, eventuelt ved at tilkalde politiets hjælp gen-nem kredsrådet. Rådsmedlemmerne skulle have godtgørelser for

deres arbejde ligesom medlemmerne af arbejder- og soldaterrådene.⁷ Det var i høj grad påkrævet at få bonderådernes arbejdsopgaver og kompetance fastlagt. Ved valgene til kredsbonderådene i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg kreds opstod der nemlig uenighed mellem kredsradene og arbejder- og soldaterrådernes repræsentanter om de nye bonderåds politiske kompetance. Kredsbonderådene mente sig nemlig berettiget til at indsætte tilforordnede hos landråderne ligesom arbejder- og soldaterrådene. I Haderslev valgte bonderådene P. J. Refshauge, der selv blev landråd i 1920, til tilforordnet ved landråden. Refshauge valgtes på bonderådsmødet 7. januar, hvor han forsikrede forsamlingen om, at den afholdte landråd von Löw ikke ville føle det som en ydmygelse at få en tilforordnet. Det havde han selv sagt til Refshauge.

I Åbenrå valgte bonderådene den senere amtmand, redaktør Kresten Refslund Thomsen som tilforordnet, og i Sønderborg valgtes landdagsmand Nis Nissen, Viby. Men arbejder- og soldaterrådene var vel vidende om, at enhver sådan indrømmelse til kredsbonderådene ville begrænse deres egen indflydelse. Spørgsmålet blev forelagt Adler, og efter nogen usikkerhed blev det fastslået, at kredsradene ikke havde ret til at indsætte tilforordnede. Det gjaldt også, hvis de lokale bonderåd ville indsætte tilforordnede ved de kommunale embedsmænd. Derimod kunne arbejder- og soldaterrådernes kredsforretningsudvalg udnævne et medlem af et bonderåd som tilforordnet lokaladministrationen.⁸

Hverken Refslund Thomsen eller Refshauge blev godkendt som tilforordnede. I Sønderborg ville arbejder- og soldaterrådsformanden Hempel kun godkende Nis Nissen med det forbehold, at han udelukkende fik rådgivende indflydelse og kun i spørgsmål vedrørende landbruget. Trods kraftige protester bl. a. fra et protestmøde 13. januar opnåede kredsbonderådet ikke den ønskede kompetanceudvidelse for den tilforordnede. Nis Nissen nægtede så at påtage sig hvervet med de givne indskrænkninger.⁹

De dansksindede i Nordslesvig følte altså, at de havde en indlysende interesse i at skaffe sig så stor indflydelse som muligt i den nye rådsorganisation, der kunne få betydelige økonomiske følger for den nordslesvigske landbefolkning, hvis den kom til at virke efter sin hensigt. Derfor deltog de dansksindede ivrigt i valgene for at få deres egne valgt ind. At de tre danske kredsrad også søgte at

få politisk indflydelse, er ikke mærkeligt. Arbejder- og soldaterrådenes eksempel var i så frisk erindring, at mange dansksindede måtte undres over, at soldater, der tilfældigvis lå i garnison i landsdelen, havde fået politiske rettigheder, som nægtedes store dele af den bosiddende befolkning.

Virksomhed

Hvorledes klarede arbejder- og bonderådene nu de opgaver, der var tiltænkt dem? Der er ikke fundet oplysninger om forholdene i Tønder kreds. Oplysningerne vedrørende Sønderborg kredsråd hører op i foråret 1919, idet det sidste møde, der er refereret i rådets forhandlingsprotokol, fandt sted 3. marts 1919. Rådet vides dog ikke at være blevet opløst.

I Åbenrå kreds udbrød der hurtigt strid. Begyndelsen var gjort, da kredsrådet ikke fik lov til at sende en tilforordnet til landråden. Hertil kom så utilfredshed med kravene til kvægafleveringer. Bønderne syntes, at der krævedes for meget, og at fordelingen af udskrivningerne var uretfærdig. Kredsbonderådet satte sagen på spidsen i marts ved at henstille til bønderne hverken at aflevere brødkorn eller kvæg ud over, hvad der var nødvendigt til selve kredsens forbrug. Priserne for kvæget skulle sættes op, afleveringsraten ned. Kredsrådet fastholdt bestemt denne holdning — det var en udbredt opfattelse, at Nordslesvig blev udsuget til fordel for storbyerne mod syd. Men da det jo var ideen med bonderådene, at de skulle effektivisere fødevarerleveringerne, ikke standse dem, blev kredsbonderådet erklæret for opløst den 15. april.¹⁰⁰

Der blev ikke organiseret nyvalg til kredsbonderådet i Åbenrå, som var det eneste kredsbonderåd i Slesvig-Holsten, der blev fjernet fra sin post. Arbejderrådets formand Ewald overtog med stor energi kredsrådets forretninger, herunder forbindelsen til lokalrådene, der fortsatte deres virksomhed. Ewald var i forvejen upopulær blandt de danske, og modviljen mod ham udstræktes nu til hele Åbenrå kreds. I september 1919 samlede Sønderjysk Arbejderforenings afdelinger i kredsen således underskrifter på en protest mod, at Ewald fik bevilget en ekstragodtgørelse for sin varetagelse af kredsbonderådets funktioner. Man mente, at Ewald i sin varetagelse af denne opgave ikke »har varetaget befolkningens interesser, men både i ord og handling har vist at have større sympatier for befolkningen

sydpå«. ¹⁰¹ Den nationale baggrund for vægringen ved at opfylde afleveringskravene udtryktes tydeligt her. Også på et møde i Felsted for Sønderjysk Arbejderforenings medlemmer den 13. september blev Ewald angrebet voldsomt. Foreningens formand Chr. Lageri udtalte herunder, »at den her fødte og bårne arbejderstand ikke længere ville lade sig dominere af sydfra indvandrede elementer«. ¹⁰²

I Haderslev kreds synes bonderådet at have fungeret bedre. Rådet var her indstillet på at få tingene til at glide, selv om det fremsatte lignende protester som rådet i Åbenrå. Da Adler truede rådet med at sende militær til Haderslev kreds, som han mente var 10.000 kreaturer bagefter med afleveringerne, udstyredes kredsrådssekretæren Niels Petersen-Høkkelbjerg med fuldmagt til at udtage kreaturer i kommunerne. Ved forhandlinger med de lokale bonderåd lykkedes det ham som regel at få et eller to kreaturer i al fordragelighed.

I juli 1919 havde kredsbonderådet også held til at dæmpe modsætningsforholdet mellem bønderne og Haderslevs arbejderbefolkning. Rådet kom nemlig til en forståelse med tolvmandsrådet i Haderslev, der var utilfreds med kreaturafleveringerne. Parterne slog en handel af. Bonderådet lovede at sørge for, at Haderslev by ikke kom til at savne levnedsmidler. Til gengæld gik tolvmandsrådet med til en resolution med en protest mod, at der udførtes kvæg fra Haderslev kreds. Denne forståelse blev dog ikke af langvarig karakter, for bønderne var stadig utilfredse med de priser, de måtte tage for levnedsmidlerne. ¹⁰³

Som helhed må man sige, at rådstanden ikke fik succes i Nordslesvig, da den skulle udnyttes til at fremme levnedsmiddelaflieferingerne, og der lød da også talrige klager fra myndighederne over de mangelfulde afleveringer. Selv om landbruget i Nordslesvig var forarmet, kunne det måske godt have ydet mere, end tilfældet var; men loyaliteten over for det land, som nordslesvigerne skulle forlade, var opbrugt: »... trods strenge straffebestemmelser forstod landbrugerne at omgå lovene og føre myndighederne bag lyset. De stjal af deres egne produkter med god samvittighed«. ¹⁰⁴ Hvorfor fandt de tyske myndigheder sig nu i disse mangelfulde afleveringer? Det skyldes utvivlsomt hensynet til resultatet af den kommende folkeafstemning. Da ernæringskommissæren for Slesvig-Holsten i juni 1919 ønskede at inddrive kvæg ved hjælp af militærkommandoer,

fik han nok tilladelse til det, men overpræsidenten indskærpede, at det i så fald skulle foregå på en måde, der ikke kunne influere på afstemningsresultatet, og det ville jo i realiteten sige, at det var umuligt at foretage en effektiv militærindgriben.¹⁰⁵

Slutning

Revolutionen i Tyskland i november 1918 vakte stor opmærksomhed uden for landets grænser, også i Danmark. »Med Slesvig under den røde fane er revolutionen nået så nær til Danmarks grænser, som det overhovedet er muligt. Et skridt endnu og »gudinden« træder over grænsen, og vi har revolutionen i landet«, skrev socialisten, kommunelærerinde Marie Nielsen begejstret.¹⁰⁶ Den danske regering var derimod meget bekymret. Den forøgede bl. a. vagten ved grænsen og gav ordre til at fremskynde hjemsendelsen af det mandskab, der var indkaldt på grund af verdenskrigen. Den frygtede nemlig smitte fra soldaterrevolterne i Tyskland.¹⁰⁷

Men både frygt og forventning viste sig hurtigt at være helt ubegrundet. Oprettelsen af arbejder- og soldaterråd blev ikke indledningen til nogen revolutionær udvikling i Tyskland. Det var kun et mindretal i arbejderbevægelsen, især koncentreret i Spartakusgruppen, der ønskede at bruge rådene som revolutionære celler til ledelse af en samfundsomvæltning. Og de revolutionære blev i løbet af 1919 blodigt nedkæmpet af den socialdemokratiske regering.

I Nordslesvig var de radikale strømninger ikke stærke i 1918-19, selv om den sociale uro var stigende. Regeringens politik, der tilstræbte en stadig indsnævring af rådernes beføjelser og indflydelse, stødte derfor ikke på nogen væsentlig modstand fra de nordslesvigske arbejdsråd, der helt beherskedes af flertalssocialdemokrater. Rådernes politiske indflydelse bevaredes ikke langt ind i 1919; men alligevel var rådene vedblivende politisk mistænkelige for alle borgerlige, tyske såvel som danske — frygten for rådene som potentielle bærere af en revolutionær udvikling var rodfæstet.

De nordslesvigske råds største indsats blev ikke gjort på det politiske felt. Den koncentreredes om forskellige praktiske opgaver, især i forbindelse med demobiliseringen af hæren og forsøgene på at effektivisere ernæringsvæsenets administration.

Sit særpræg får rådsbevægelsen i Nordslesvig på grund af de nationale spændinger, der herskede i området. Landarbejder- og

bonderådene blev danskdominerede i størstedelen af Nordslesvig, hvor de dansksindede var i flertal i landbefolkningen, og de dansksindede fik således mulighed for at bruge rådene som redskaber for deres modvilje mod de tyske myndigheders økonomisk stærkt belastende levnedsmiddeludskrivninger. Dette betød, at rådsbevægelsen på landet hurtigt måtte notere en delvis fiasko.

Arbejder- og soldaterrådene i de fire større byer i Nordslesvig må betegnes som tyskorienterede, og de markerede hurtigt dette standpunkt offentligt. Dette har utvivlsomt bidraget til at forstærke deres upopularitet hos det dansksindede befolkningsflertal, efterhånden som den nationale kamp i stigende grad optog sindene. Småkårsstandens levevilkår forværredes kraftigt i denne periode; men alligevel synes det nationale ofte at være kommet i første række for de nordslesvigske arbejdere. Det overvejende tyskorienterede socialdemokrati fik derfor ikke bredere tilslutning i befolkningen, selv om det var blevet regeringsparti og mente at repræsentere en ny demokratisk æra i Tyskland. Stor opbakning fik derimod Sønderjysk Arbejderforening, der forenede den sociale protest med en national bekendelse til danskheden. Man kan derfor med en vis ret sige, at det nationale spørgsmål ydede sit bidrag til, at rådsbevægelsen i Nordslesvig fik så ringe betydning i det hele taget.

KILDEFORTEGNELSE

forkortet

<i>Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå:</i>	LA
Sønderborg landråds arkiv nr. 1531. 1918-19. Arbejder- og soldaterråd	1
Sønderborg kredsudvalgs arkiv. Uordnede sager. 1919. Akten der Kreisausschusses betr. Arbeiter- und Soldaterräte	2
Ernærings- og overvågelseskontorerne i Åbenrå.	
1919-20. Arbeiter und Soldatenrat	3
1918-19. Bildung von Bauernräte	4
Små embeders og institutioners arkiver. 1919. Forhandlingsprotokol for Sønderborg kreds' arbejder- og bønderråd	5
Foreningsarkiver, Åbenrå amt. 1917-31. Protokoll des Sozialdemokratischen Vereins für den Kreis Apenrade (Socialdemokratisch forening, Åbenrå)	6
1919-31. Forhandlingsprotokol for fællesorganisationen i Åbenrå (Gewerkschaftskartell)	7
<i>Haderslev byhistoriske arkiv, Haderslev:</i>	
1913-21. Forhandlingsprotokol for Gewerkschaftskartell, Haderslev	
<i>Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, København:</i>	ABA
Socialdemokratiets arkiv, kasse 118	
<i>I privat eje (redaktør N. Petersen-Høkelbjerg, Haderslev):</i>	
1919. Verhandlungsprotokoll des Vollzugsrates des Kreises Hadersleben (Arbeiter- und Bauernrat)	
<i>Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig:</i>	LAS
Abt. 301 (Oberpräsidium), 216. Regelung der Zuständigkeit der Soldatenräte und der Arbeiterräte	
Abt. 309 (Preuss. Regierung), 06993. Arbeiter-, Soldaten- und Bauernräte, 06994, 06995. Entschädigungen für Arbeiter-, Soldaten- und Bauernräte, 21048. Arbeiter-, Soldaten- und Bauernräte	
<i>Bundesarchiv, Militärarchiv, Freiburg:</i>	BMFr
Marinestation der Ostsee.	
F 1663/PG 91855. Räteangelegenheiten, allgemeines	
F 1663/PG 91862. Meldungen über Bildung von Soldatenräte in Schleswig-Holstein und im Reiche.	
<i>Aviser:</i>	
Modersmaalet	
Apenrader Tageblatt	Ap. Tag.
Hejmdal	
Sonderburger Zeitung	Sdbg. Zeit.
Dybbøl-Posten	
Tondernsche Zeitung	Tond. Zeit.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Om rådsbevægelsen i almindelighed er standardværket Eberhard Kolb: Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918-19, Düsseldorf 1962 (herefter Kolb), af samme også Rätewirklichkeit und Räteideologie in der deutschen Revolution von 1918/19 i Helmut Neubauer (hrsg.): Deutschland und die russische Revolution, Stuttgart 1968. Om Kiemerrevolten endv. Gustav Noske: Von Kiel bis Kapp. Zur Geschichte der deutschen Revolution, Berlin 1920 (herefter Noske).
2. Noske s. 8 ff., Der Volksrat. Organ für die Arbeiterräte der Provinz Schleswig-Holstein 1919 (herefter: Volksrat) nr. 24, s. 1 f., Kolb s. 111, Adler til regeringspræsidenten 7. marts 1919, LAS 309,06993.
3. Karl Alnor: Handbuch zur schleswigschen Frage, III, Die Teilung Schlesiens 1918-20, Neumünster 1930-37 (herefter Alnor) s. 208 ff., Frede Nielsen: Fra udmark til forpost, 1938 (herefter Frede Nielsen) s. 66 ff., Flensborg Avis passim nov. 1918, Modersmaalet 4. nov., Hejmdal 28. dec., Tond. Zeit. 11, 12. nov. 1918, Volksrat nr. 6, s. 5 og 8, og flg. henvisninger.
4. BMFr F 1663/PG 91862 nr. 1, 13, 17, 18, 27, Ap. Tag. og Tond. Zeit. 7. nov., Modersmaalet 8. nov. 1918.
5. Tond. Zeit. 16. nov. 1918. Peter J. Møllers antagelse i Murersvend gennemførte sin egen revolution i Tønder, Sønderjyden 1. nov. 1968, at soldaterrådet i Tønder blev dannet efter opfordring fra murer Heinrich Wienecke, savner ethvert grundlag i det samtidige kildemateriale.
6. Modersmaalet 9. nov. 1918. Der findes ingen detaljerede oplysninger om soldaterrevoltens interne forløb i Nordslesvig. For Flensborgs vedkommende har et medlem af soldaterrådet dog skrevet en udførlig redegørelse, Rues: Meine Eindrücke über die Bildung von Soldaten- und Arbeiterräten in Flensburg, Stadtarchiv Flensburg, hs. 11/26.
7. BMFr, se note 4.
8. Sdbg. Zeit 7. nov. 1918.
9. Bekendtgørelse fra Eduard Adler og Paul Gress, Hejmdal 15. nov. 1918, Amtsblatt der königlichen Regierung zu Schleswig (herefter: Amtsblatt) 1918, s. 360.
10. Sdbg. Zeit. 8, 11. nov. 1918.
11. LA 1, regnskabsbilag 37. Rådet betalte senere landråden erstatning for brugen af bilen. Om Topffs virksomhed: Sdbg. Zeit. 7.-11. nov. 1918, Ernst Christensen: Hvad der skete for ti år siden, Danebod højskoles årsskrift 1928, s. 42 ff.
12. Kai Edvard Larsen: Et halvt århundrede i grænselandet, Sønderborg 1966, s. 48 f.
13. A. Thyssen: Omkring »præsident« Topff, Sønderborg, Sjø Årb 1966, s. 204 ff.
14. Kaj Rolfsen Nissen: Problemer omkring »præsident« Topff, Sjø Årb 1965, s. 83 ff. (herefter Rolfsen Nissen).
15. Sdbg. Zeit. 2. april 1919.
16. F. eks. Sdbg. Zeit. 14. juni 1919.
17. Noske, s. 32.
18. BMFr F 1663/PG 91862 nr. 26.
19. Folkebanken for Als og Sundeved. Aktieselskab. 1909 — 1. juli — 1934, u. st. 1934, s. 26.
20. Noske, s. 32.

21. Sdbg. Zeit. 4. april 1919 læserbrev fra Oberschneidergast Philipp Weiglein, 10. og 16. april afsluttende indlæg fra Topff og Weiglein.
22. Rolfsen Nissen, s. 88.
23. Se note 21.
24. Noske, s. 32. Topffs ene sanatorieophold var 11.-16. nov. på et lazaret ved Slesvig, LA 1 regnskab for a-s-rådets udgifter og bilag 112 og 31 hertil.
25. Noske, s. 32, frifindelseskendelsen gengivet i Topffs læserbrev i Sdbg. Zeit. 2. april 1919.
26. Sdbg. Zeit. 8. jan., 2. og 10. april, 14. juni, 8. og 29. juli, 18. aug., 6., 8. og 10. nov. 1919, 11. nov. 1920, Sønderborg personreg., døde 1920, nr. 110 (LA).
27. Sdbg. Zeit. 11. nov., Modersmaalet 15. nov., Tond. Zeit. 9. og 18. nov., Ap. Tag. 11. nov. 1918, borgmesteren i Augustenborg til regeringspræsidenten 20. feb. 1919 i LAS Abt. 309, 06993.
28. Wilhelm Ewald: Erinnerungen an die Revolution und den Arbeiterrat in Apenrade, Åbenrå u. år (herefter: Ewald) s. 2, H. J. Jessen: Hvorledes det gik til, at jeg blev medlem af soldater- og arbejdsrådet i Skærbæk, Dybbøl-Posten 12. nov. og Modersmaalet 14. nov. 1918, H. E. Sørensen: Revolution i Skærbæk, Jydske Tidende 22. dec. 1968.
29. BMFr F 1663/PG 91862 nr. 32, Tond. Zeit. 9. nov. 1918.
30. Modersmaalet 27. feb., 3. marts 1919.
31. Modersmaalet 13. feb., Hejmdal 1. marts, Sdbg. Zeit. 28. feb., Tond. Zeit. 11. feb. 1919.
32. Modersmaalet 30. juni 1919.
33. LA 6 18. marts, LA 7 5. maj, prot. for Gewerkschaftskartell, Haderslev, 27. feb. og 10 marts, Tond. Zeit. 28. marts, Sdbg. Zeit. 15. og 28. april 1919.
34. Tond. Zeit. 14., 18.-19., 25. nov., Ap. Tag. 11. nov 1918.
35. Tond. Zeit. 21. nov. 1918.
36. Modersmaalet 14. nov. 1918, 7. jan. 1919, Ap. Tag. 21., 27. nov. 1918.
37. Modersmaalet 27. marts 1919.
38. Tond. Zeit. 24., 26., 28., 29. marts, 1. april 1919.
39. Amtsblatt 1918, s. 393.
40. Tond. Zeit. 12., 15. nov. 1918.
41. Adler til regeringspræsidenten 4. april 1919 i LAS Abt. 309, 06993.
42. Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924, Åbenrå 1970 (herefter: Gerd Callesen) s. 160.
43. Wilhelm Ewald: Fünfundzwanzig Jahre »Sozialdemokratischer Verein in Apenrade«, u. st., u. år, s. 6 passim.
44. Sønderborg bys historie II, Sønderborg 1966, s. 166, Sønderborg købstads politiforvaltning (LA), afd. 2, fag 3, nr. 5 og 6, Volksrat nr. 6, s. 2.
45. Tond. Zeit. 9. nov., 24. dec. 1918, 28. marts 1919.
46. Tond. Zeit. 18. og 25. nov. 1918, Peter J. Møller: Socialdemokratiet i Tønder 1, Sønderjyden 11. nov. 1967, samme: Murersvend gennemførte sin egen revolution i Tønder, og Den ene revolution efterfulgt af en ny, Sønderjyden 1. og 7. nov. 1968.
47. Tond. Zeit. 6. jan., 6., 10.-12., 14.-15., 18., 20. feb. 1919, Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Minder fra udlændighedsårene, Tønder 1952, s. 129.
48. Tond. Zeit. 5. juli, 6. sept. 1919, s. 85 i Jørgen Slettebo: Strejker i Sønderborg 1920, Fra Als og Sundeved 1969, s. 73-88.
49. Modersmaalet 27. juni, 12. juli, 4. nov., Ap. Tag. 29. aug., 25. sept., Sdbg. Zeit. 30.-31. maj, 25. juni, Tond. Zeit. 18. juli, 14. aug. 1919.

50. F. eks. angreb på rådsformanden Hempel i lederen »Sønderborg amts dik-tator« 16. jan. 1919, protest fra Hempel 21. jan. 1919, Dybbøl-Posten.
51. Anker Kirkeby og Erik H. Schack (red.): Sønderjylland som det er, 1920, s. 335-41, Christian Lageri: Arbejderbevægelsen, s. 337, Sønderborgvalget: Sdbg. Zeit. 28. april 1919, Sønderborg bys historie II, Sønderborg 1966, s. 143 f.
52. Volksrat nr. 6, s. 2.
53. Modersmaalet 11. dec. 1918.
54. F. eks. citeret i Sdbg. Zeit. 13. jan., Hejmdal 7. jan. 1919.
55. Om den preussiske regerings holdning til rådene: Kolb, s. 262-81.
56. Amtsblatt 1918, s. 393 f., 406 f.
57. Kreisblatt, Åbenrå, 1918, stk. 66, nr. 700.
58. Bekendtgørelse fra indenrigsministeriet 27. dec. 1918 f. eks. i Kreisblatt, Sønderborg, 1919, stk. 17, nr. 143.
59. Adler til forretningsudvalget i Tønder 17. jan. 1919 i LAS Abt. 309, 06993.
60. Landråd Schönberg til regeringspræsidenten 19. april 1919 i LAS Abt. 309, 06993.
61. Alnor, s. 1263 ff. passim, regeringspræsidenten til overpræsidenten 1. og 5. feb. 1919 i LAS Abt. 301, 216.
62. Tond. Zeit. 26. juni 1920.
63. Modersmaalet 21. nov. 1918, 4. feb. 1919.
64. Amtsblatt 1918, s. 369 f.
65. Tond. Zeit. 24. dec. 1918, Kreisblatt, Tønder, 1918, stk. 68, nr. 529, 1919, stk. 13, nr. 68.
66. LA 6 18. marts 1919, Kreisblatt, Åbenrå, 1918, stk. 78, u. nr., Ewald, s. 6.
67. Kreisblatt, Åbenrå, 1918, stk. 69-70, u. nr., Kreisblatt, Haderslev, 1918, stk. 64, nr. 1077, Ap. Tag. 1. marts 1919.
68. Kreisblatt, Åbenrå, stk. 66, nr. 699, stk. 69, u. nr., Modersmaalet 22. nov. 1918, prot. for Gewerkschaftskartell, Haderslev, 28. maj 1919, Tond. Zeit. 21. dec. 1918, 25. marts 1919, Wilh. Ewalds »Ergänzung zum Bericht der A.u.S. Rates«, indlagt i LA 6, Ap. Tag. 2, 13.-14. dec. 1918.
69. Amtsblatt 1918, s. 394, Ewald s. 7 ff., Modersmaalet 21. feb., 24. april 1919, Tond. Zeit. 25. nov., 10. dec. 1918.
70. Arbejderrådet i Sønderborg til overpræsidenten 3. juni 1919 m. m. i LAS Abt. 309, 06994.
71. Tond. Zeit. 21. dec. 1918.
72. Modersmaalet 15. juli 1919, Olav Christensen: Blade af Haderslev bys historie fra omkring århundredskiftet, Haderslev 1952 (herefter: OC), s. 87 ff., Jørgen Møller til Alsing Andersen 10. aug. 1919 i Socialdemokratiets arkiv (ABA), kasse 118, prot. for Gewerkschaftskartell, Haderslev, 28. jan. 1920.
73. Hejmdal 7. okt. 1919, Modersmaalet 8., 10.-11. okt. 1919.
74. Diverse korrespondance 22. maj-21. juli 1919 i LAS Abt. 309, 06994, Ewald s. 43 ff., LA 7 8. sept. 1919, LA 6 26. okt. 1919, Ap. Tag. 27.-30. okt., 1. nov. 1919.
75. Tond. Zeit. 15., 27. nov. 1919, Hejmdal 3. sept. 1919.
76. Sdbg. Zeit. 18. aug. 1919, LA 2: resolutionen gengivet i brev af 18. aug. fra formændene for de fire arbejderforeninger til kredsudvalget.
77. BMFr F 1663/PG 91862, nr. 15-16.
78. Referat af »Folkehjem«-mødet i Hejmdal 18. nov. 1918, Åbenrårådets

- erklæring i Ap. Tag. 3. dec. 1918, om trafikken på luftskibshavnen i Åbenrå: udateret båndoptagelse med Fritz Støbener i Historiske Samlinger for Sønderjylland (LA), den forkerte påstand om, at Krüger var uden forbindelse med Åbenrårådet i Ap. Tag. 22. nov. 1928 og Alnor, s. 423.
79. Modersmaalet 25. nov. 1918, OC s. 84 f., Sdbg. Zeit., 30. nov. 1918.
 80. Ap. Tag. 3. dec. 1918.
 81. Alnor, s. 430 ff.
 82. Ap. Tag. 3. dec. 1918.
 83. Ap. Tag. 23. dec. 1918.
 84. En kort redegørelse for de tyske overvejelser på denne tid findes i Harald Jørgensen: Genforeningens statspolitiske baggrund, Tønder 1970, s. 189 ff., desuden Hans Dietrich Lehmann: Der »deutsche Ausschuss« und die Abstimmungen in Schleswig 1920, Neumünster 1969, (herefter: Lehmann), kap. I.
 85. Tond. Zeit. 21. nov. 1918.
 86. Alnor, s. 556 ff., Franz von Jessen: Håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie 1900-1937, bd. II, 1918-20, 1938, s. 67 f., Frede Nielsen, s. 100 ff., Gerd Callesen, s. 80, OC s. 84 f., Modersmaalet 27. feb. 1919 meddelel, at et ikke navngivet medlem af a-rådet har indrømmet, at det er borgermedlemmerne af rådet, der står bag resolutionen.
 87. Lehmann, s. 55.
 88. Frede Nielsen, s. 98 f., Gerd Callesen, s. 89 ff.
 89. Modersmaalet 27. feb. 1919.
 90. Volksrat nr. 6, s. 1-4, nr. 11, s. 1.
 91. F. eks. i Kreisblatt, Haderslev, 1918, stk. 59, nr. 924.
 92. Amtsblatt 1918, s. 406, 1919, s. 3, Th. Kaufmann: Minder og tanker, Tønder 1962, s. 142, Tond. Zeit. 25. nov. 1918.
 93. Marten Refslund Poulsen: Erindringer II, 1957, s. 59 f., mdtl. medd. fra red. Niels Petersen-Høkkelbjerg, Haderslev.
 94. Mange eksempler i LA 4.
 95. Tond. Zeit. 6. jan. 1919, Kreisblatt, Tønder, 1919, stk. 5, nr. 23.
 96. Modersmaalet 7. jan., Hejmdal 7., 10., 13. jan., Dybbøl-Posten 13. jan. 1919.
 97. Retningslinjer for bonderådene, indlagt i LA 5.
 98. Modersmaalet 17. jan., Ap. Tag. 3. feb. 1919, statskommissæren for folkeernæring til regeringspræsidenten 30. jan., 22. feb., Adler til landråderne 12. jan. 1919 i LAS Abt. 309, 21048.
 99. Dybbøl-Posten 14., 21.-22. jan. 1919, LA 5, s. 1, 3 og 5.
 100. Hejmdal 19. feb., 14., 28. marts, 8., 19. april 1919, Adler til landråden 15. april 1919 i LA 4, Ewald, s. 18 f.
 101. Protesterne samlet i LA 3, Hejmdal 16. sept. 1919.
 102. Hejmdal 15. sept. 1919.
 103. Prot. for a-b rådet i Haderslev kreds 19. feb. 1919 ff. Niels Petersen-Høkkelbjerg: Arbejder- og bonderådene, Sønderjysk Månedsskrift 1961, s. 209-15, Hejmdal 1. aug. 1919.
 104. S. 54 i Jens Bladt: Alsiske minder, Tønder 1966.
 105. BMFr F 1663/PG 91855, nr. 26 og 29.
 106. Klassekampen 10. nov. 1918, citeret efter Carl Heinrich Petersen: Danske revolutionære, 1970, s. 295.
 107. P. Munch: Erindringer 1914-18, 1961, s. 353 f.